

7. Bally Charles. Linguistique générale et linguistique française. Editions Francke Berne, 1965. 440 p.
8. Dokulil M. Tvoření Slov v češtině. Praha: Nakl. Č. akad. věd., 1962. Sv. 1. 263 s.
9. Kurylowicz J. Derivation Lexicale et Derivation Syntaxique (Contribution a la Theorie des Parties du Discours). BSL, 37. 1936. P. 79–92.
10. Kuryłowicz J. The inflectional categories of Indo-European. Heidelberg: Karl Winter Universitätsverl., 1964. 246 p.
11. Tesniere Lucien. Elements of Structural Syntax. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2015. 698 p.

АД’ЕКТИВНА СИНТАКСИЧНА ДЕРИВАЦІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ГРАМАТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ К. Г. ГОРОДЕНСЬКОЇ

Межов Олександр Григорович

*доктор філологічних наук, професор,
професор катедри української мови та лінгводидактики
Волинського національного університету імені Лесі Українки
mezhov@ukr.net*

У концепції дериваційного синтаксису К. Г. Городенської серед інших явищ синтаксичної похідності особливе місце відведено питанню ад’єктивної синтаксичної деривації, яке ґрунтовно досліджено у відповідних розділах монографій «Семантико-синтаксична структура речення» [3] та «Деривація синтаксичних одиниць» [5]. Відтоді ця проблема набула виняткової актуальності, доказом чого стало опублікування низки праць українських мовознавців, зокрема Луцької граматичної школи проф. І. Р. Вихованця, у яких удокладнено теорію ад’єктивної синтаксичної деривації під час досліджень синтаксичних категорій речення (М. В. Мірченко [11]), предикатів якості, транспозиції частинимовних класів слів (І. А. Пасічник [12; 13]), категорії ступенів порівняння, міжрівневих граматичних категорій (Н. М. Костусяк [6; 7]), системи мінімальних семантико-синтаксичних одиниць (О. Г. Межов [9]), семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей у сучасній українській літературній мові (Т. Є. Масицька [8]).

На думку К. Г. Городенської, в основі ад’єктивного типу синтаксичної деривації лежить заміщення атрибутивної позиції морфологічними категоріями, репрезентованими всіма повнозначними частинами мови: іменником, дієсловом, прислівником [3, с. 182]. Таким розмаїттям потенційних дериватів можна пояснити посилену увагу дослідників саме до цього різновиду синтаксичної транспозиції, унаслідок якої формуються атрибутивні синтаксеми. Виражаючи ознаку предмета, вони ви-

ступають у присубстантивній позиції словосполучення як компонента простого неелементарного речення. Ознака – це особливість, властивість предмета, що не підлягає часовим змінам; вона невід’ємна від нього, є природною суттю цього предмета, постійно його супроводжує; ознака є показником самого предмета, його кваліфікатором, і, передана мовними одиницями, виступає як його атрибут [1, с. 93]. Атрибутивні синтаксеми – виділювані на основі означальних змістових відношень мінімальні семантико-синтаксичні одиниці, експліковані в сучасній українській мові низкою семантичних, морфологічних та позиційних варіантів.

Семантична диференціація атрибутивної синтаксеми зумовлена характером вираженої нею ознаки. Виокремлюємо три види таких ознак і, відповідно, атрибутивних синтаксем: 1) безпосередньо виявлені ознаки предмета (власне-атрибут); 2) ознаки, виявлені через відношення предмета до інших предметів, до дії, процесного стану, обставини (відносний атрибут); 3) ознаки предмета, виявлені через його належність іншому предмету (посесивний атрибут) [9, с. 304].

Основними морфологічними репрезентантами ад’єктивної функції є прикметники; інші частини мови, зокрема іменники, можуть набувати її внаслідок транспозиції до синтаксичної сфери прикметника. У дослідженнях І. Р. Вихованця та К. Г. Городенської поглиблено опрацьовано саме синтаксичну ад’єктивіацію відмінкових і прийменниково-відмінкових форм іменників, супроводжувану їхнім семантичним ускладненням, а також дериваційними перетвореннями елементарного простого речення на підрядне іменникове словосполучення, залежний атрибутивний компонент якого виступає у формально-синтаксичній позиції керованого або прилеглого члена речення та комунікативній позиції комплексної теми або реми [1; 2; 3; 4; 5].

Вагомі теоретичні здобутки видатних науковців знайшли продовження в багатьох сучасних працях, присвячених особливостям функціонування іменників в атрибутивній позиції словосполучення на матеріалі різностильових текстів сучасної української літературної мови, зокрема докладним описам семантичних різновидів субстанційно-атрибутивних синтаксем, специфіки їхньої синтаксичної похідності, прийменниково-відмінкових засобів вираження, впливу морфологічних варіантів на семантичну диференціацію ускладнених атрибутивних компонентів та їх лексичне наповнення тощо [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13]. З’ясовано, що найпродуктивнішими серед субстанційно-атрибутивних синтаксем у сучасній українській мові є атрибутивно-суб’єктні та атрибутивно-об’єктні компоненти, репрезентовані родовим відмінком, що заступають прийменникову позицію словосполучення у структурі простого семантично ускладненого речення. Родовий відмінок у функції атрибутивного суб’єкта є наслідком транспозиції називного суб’єктного, пор.: *Мату співає і Снів матері долинав із саду*, тоді як родовий атрибутивно-

об'єктний безпосередньо ґрунтується на називному об'єкта пасивних конструкцій і опосередковано (через називний) на знахідному об'єкта активних конструкцій, пор.: *Професор написав монографію* → *Монографія написана професором* → *Написання монографії професором*. Відповідно до семантики опорного відпредикатного іменника родовий суб'єкта охоплює функції діяча, носія стану, носія процесу та носія якісної ознаки: *Брат повернувся* → *повернення брата*; *Дівчина хвилюється* → *хвилювання дівчини*; *Липи цвітуть* → *цвітіння лип*; *Мати ніжна* → *ніжність матері*. Родовий від назв неживих предметів зазвичай виражає значення об'єкта, напр.: *захоплення фортеці, написання вірша, відвідування музею*.

У присубстантивну (ад'єктивну) позицію можуть пересуватися і приєднаниково-відмінкові форми з інструментальною, локативною та адресатною семантикою, формуючи відповідно складні атрибутивно-інструментальні, атрибутивно-локативні й атрибутивно-адресатні синтаксеми [10], напр.: *Плащі із льону, як нейлону, блищать на плечах лип і кленів...* (Д. Павличко); *Ця земля не знала жодного мосту з каменю* (П. Загребельний); *А у тебе знову та ж доріжка в клас* (А. Малишко); *А хата через дорогу стояла пустою* (Є. Гуцало); *І степ – степ аж за обрії* (А. Головка); *Небо над вербами помітно поблідло* (О. Гончар); *Адресування доброзичливого слова людям має надзвичайно позитивну енергетику* (з газети). Атрибутивні компоненти ґрунтуються на атрибутивних відношеннях. Як зауважував І.Р. Вихованець, «у граматичній системі мови атрибутивні відношення становлять специфічний тип відношень, що поєднують у собі формально-синтаксичні і наближені до формально-синтаксичних семантико-синтаксичні ознаки» [2, с. 157]. Такі особливості атрибутивних відношень зумовлені їхньою вторинністю, похідністю від інших відношень. За атрибутивними відношеннями нерідко приховані різнотипні семантико-синтаксичні відношення: суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні тощо, які виникають унаслідок транспозиції відповідних синтаксем зі своїх первинних субстанційних позицій в ад'єктивну. Саме ці процеси синтаксичної деривації ще потребують особливої уваги.

Попри значні здобутки у вивченні явищ ад'єктивної синтаксичної деривації та категорії атрибутивності у функційно-граматичному аспекті, перспективними можуть стати їх дослідження в контексті сучасних лінгвістичних парадигм, зокрема комунікативної та когнітивної. Адже похідні конструкції, утворені внаслідок складних дериваційних процесів, зазвичай зазнають семантичної компресії, що сприяє економії висловлень. У більшості жанрово-стильових різновидів як усного, так і писемного мовлення простежуємо тенденцію до використання згорнутих, формально спрощених, конденсованих, проте інформативно достатніх

синтаксичних структур, на відміну від розгорнутих моделей, не зовсім придатних через свій надлишковий, неекономний характер для потреб ефективної комунікації. Ущільнення відбувається насамперед через згортання тих одиниць, опущення яких не відбивається на змісті мовної конструкції [3, с. 183]. Компресія розгорнутих конструкцій ґрунтована на знаннях про речі, їхні зв'язки, відношення, когнітивно-мовні процеси, механізми кореляції мислення та граматичної системи мови, закони успішної комунікації, що потребує активізації синтаксичних досліджень у когнітивно-дискурсивному та комунікативно-прагматичному аспектах. Такі новітні наукові студії, безперечно, сприятимуть поглибленню теорії функційно-категорійної граматики та дериваційного синтаксису в українському мовознавстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. Київ: Либідь, 1993. 336 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наук. думка, 1992. 222 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наук. думка, 1983. 219 с.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови. Київ: Унів. вид-во «Пультари», 2004. 400 с.
5. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. Київ: Наук. думка, 1991. 192 с.
6. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. 179 с.
7. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
8. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних залежностей. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
9. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
10. Межов О. Г. Ад'єктивне функціонування іменників у синтаксичних словосполученнях. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки (мовознавство)*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 2 (279). С. 143–148.
11. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. 2-ге вид., переробл. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.
12. Мельник І. А. Транспозиційна граматики українського дієслова. Луцьк: Надтир'я, 2015. 476 с.
13. Пасічник І. А. Категорія валентності предикативних прикметників. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 183 с.